

Література

1. Алексеев П.В., Панин А.В. «Теория познания и диалектика», Москва, 1991 г.
2. Бичко А.К., Бичко І.В, Табачковський В.Г., «Історія філософії: Підручник», Київ: Либідь, 2001 р.
3. Диалектика в науках о природе и человеке: эволюция материи и ее структурные уровни, Москва, 1983 г.
4. Диоген Лазртский, «О жизни, учения и исповеди великих философов», Москва, 1979 г.
5. Звиглянич В. А., «Логіко-гносеологічні і соціальні аспекти категорій видимості та сутності», Київ, 1980 р.
6. Кохановський В. П., «Основы философии науки», Москва.: Феникс, 2007 р.
7. Кузнецов Б. Г., «Эволюция картины мира», Москва, 1961 г.
8. Надольний, І.В., Губерський Л.В., «Філософія: Навчальний посібник», Київ, 2008 р.
9. Скворцов Л. В., «Культура самопознания», Москва, 1989 г.
10. Філософія: Навчальний посібник. - Київ: Каравела, 2002 р.
11. Философский энциклопедический словарь, Москва, 1983 г.
12. Шевченко В.І., «Концепція пізнання в українській філософії», Київ, 1993 р.

Зінорук Л. В.

аспірант

кафедра бізнес-економіки та туризму

Київський національний університет

технологій та дизайну

Науковий керівник: д.е. н., доц. Мельник А.О.

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ

Проблема відповідальності окремої особистості перед собою, соціумом залишається однією із актуальних у пізнанні людиною себе, меж своїх можливостей.

У ХХІ столітті відповідальність стає основною моральною цінністю, яка розповсюджується на всі сфери й аспекти приватного, суспільного й політичного життя, охоплює масштаби всієї планети та спрямована в майбутнє. Відповідальність висувається на перший план таких наук, як педагогіка, психологія, філософія, аксіологія і т.д. Вітчизняні педагоги — Т. Левченко, О. Савченко, І. Бех — говорять про необхідність формування особистості на основі загальнолюдських моральних цінностей, серед яких вагоме місце посідає відповідальність, а

тому спрямовують зусилля на виховання вільної гармонійної особистості, здатної відповідально ставитися до життя, навчання, діяльності, природи, сім'ї, здоров'я тощо.

Проте для категорійного обґрунтування поняття відповідальності варто звернутися до філософських концепцій, оскільки філософські категорії виступають призмою, крізь яку людина сприймає навколишній світ. Великої уваги й значущості відповідальності як одній з найвищих цінностей надавали В. Віндельбанд, Г. Гегель, Г. Герц, Г. Йонас, Ж. -Ж. Руссо, Л. Фейєрбах, І. Кант, Е. Фромм. Г. Герц уважав, що свобода й відповідальність об'єднують активні суспільні дії людей в єдине ціле.

Проблема відповідальності є багатошаровою, оскільки формування і становлення цієї якості потребує розгляду і у площині загальнолюдських цінностей, і з погляду професійної етики.

Відповідальність - це соціально-філософське поняття, що відбиває об'єктивно-історичний характер взаємин між особистістю і суспільством, особистістю і соціальною групою, які сформувалися в ході задоволення взаємних вимог. Дане поняття формується внаслідок тих вимог, що їх ставить до особистості суспільство, соціальна група, колектив. Засвоєні особистістю, вони стають основою мотивації її поведінки. Формування особистості припускає виховання в неї почуття відповідальності, яке стає її головною рисою.

Історико-педагогічний аспект визначення сутності відповідальності особистості пов'язаний з роботами засновників гуманістичного напрямку у вихованні. Видатний український філософ-просвітитель Г.Сковорода розглядав процес формування відповідальності як перетворення відповідальних почуттів і відповідальної поведінки у звичку. На його думку, кожна людина відповідальна перед собою та іншими за обране нею місце в системі суспільних відносин і реалізацію своїх можливостей у власній діяльності. Погляди Г.Сковороди втілені в ідеї «сродної праці», близької внутрішньої суті людини, що, безперечно, передбачає наявність у індивіда сформованої звички відповідальної поведінки [1].

Відповідальність – це вимога до людини, яка полягає в здатності передбачати результати власного вибору, об'єктивно оцінювати свої дії та аналізувати їх. Для відповідальності велике значення має вибір як основа дії, від якого залежить розвиток особистості. Моральний вибір і відповідальність є проявом свободи в тому випадку, коли служать суспільному прогресу [2, 46].

Е.Фромм у своїй книзі «Человек для самого себя» підкреслює необхідність відповідальності за власне існування [4, 42]. За Е.Фроммом, відповідальність співвідноситься з такими гуманістичними цінностями, як турбота, любов, повага, свобода. Він розрізняє поняття «відповідальність» і «обов'язок», проводячи паралель з авторитарною та гуманістичною совістю. Таким чином, відповідальність має позитивний відтінок і є категорією свободи, а обов'язок — категорією несвободи [4, 376].

Як і будь-яка інша категорія, відповідальність має свою мету, засіб та значення. Так, наприклад, за В.Віндельбандом, існує правова відповідальність, яку утворює синтез двох елементарних форм відповідальності. У такому випадку кінцевою метою є особистість, котра проявляється шляхом виконання правового мінімуму чи норми, яка являє собою значення відповідальності та дотримання якої держава вимагає від своїх громадян. Конкретною практичною метою є виконання цієї правової норми, досягнути яку можна шляхом покладання відповідальності, що є необхідною умовою формування моральної особистості. В.Віндельбанд уводить поняття «право відповідальності», яке полягає в тому, щоб здійснювати за допомогою відповідальності моральні норми [1]. Кожна норма має свою певну цінність, тому відповідальність має різні ступені, але конкретно визначити їх неможливо.

Значного поширення проблема визначення відповідальності як найголовнішої цінності технологічної цивілізації набула у працях німецько-американського філософа Г.Йонаса, науково-філософський доробок якого має величезний вплив на свідомість нашого часу. За Г.Йонасом, відповідальність – категорія, спрямована в майбутнє та проголошена найвищою моральною цінністю ХХІ століття. Важливість і актуальність поглядів Г.Йонаса полягає в тому, що він брав за основу сучасну цивілізацію й сучасні умови та враховував найбільші досягнення науки й техніки, а також місце людини в системі «людина-техніка-технологічна цивілізація».

Сама відповідальність, оскільки вона пронизує всі сфери життя від особистої до політичної, є дуже громіздким поняттям. Тому у визначенні відповідальності слід ураховувати два чинники, які доповнюють один одного і є інтегруючими складовими етики загалом. Такими чинниками є об'єктивний, який має справу з розумом, і суб'єктивний, пов'язаний із почуттям [2, 133]. Г.Йонас виділяє різні типи відповідальності, які найбільшою мірою поширені в суспільстві: природна та штучна (договірна); горизонтальна та вертикальна; легальна та моральна; відповідальність «за» та «перед».

1. Відповідальність поділяється на природну та штучну в залежності від фактора, який викликає її виникнення. Природна – це така відповідальність, що виникає природним шляхом, вона є безперечна, постійна та незалежна від попередньої згоди. Прикладом такої відповідальності є батьківська відповідальність, оскільки їй притаманні всі перелічені властивості. Договірна відповідальність визначається змістом, попередньою домовленістю, часом, завданням, дорученням, компетенцією, наприклад, доручення службовця. Прийняття такої відповідальності містить у собі елемент вибору, від якого можна відмовитись [2, 147].

2. Прикладом «вертикальної» відповідальності може бути відповідальність батьків за дітей, яка за своїм суб'єктом є всеосяжною, тобто поширюється на все, що потребує піклування.

3. Легальна – це відповідальність, яка встановлена на рівні закону, тобто зовнішня. Моральна – це внутрішні почуття (відчуття провини, покаяння, готовність до спокутування провини), які супроводжують суб'єкт учинку. Відмінність між цими поняттями найкраще відображається у відмінності між цивільним і кримінальним правом, у дивергентному розвитку яких були розмежовані спершу ототожені поняття спокутування (через відповідальність) і покарання (за провину). Проте спільним є те, що «відповідальність» пов'язується зі скоєним учинком і обумовлює відповідальну дію фактично ззовні [3, 143]. Це стосується й природи, яка має свої вимоги до людини. Відносини між людьми повинні мати моральне підґрунтя, тобто ґрунтуватися на моральній, а не на легальній відповідальності. Тут прослідковується паралель з Е.Фроммом, коли він говорив про відповідальність та обов'язок. Те, що Г.Йонас називає моральною та легальною відповідальністю, за Е.Фроммом, є авторитарною та гуманістичною совістю.

4. Відповідальність «за» та відповідальність «перед» є також важливими різновидами відповідальності, які зумовлені лексичним значенням самого слова. Слово «відповідальність» (Verantwortung) має в німецькій мові два взаємопов'язаних значення (те ж саме відбувається і в українській мові): відповідальність «за» щось чи когось та відповідальність «перед» кимось. Перше передбачає відповідальність людини за власні вчинки, за наслідки своєї діяльності, відповідальність за когось, задля чогось. Друге значення – відповідальність перед кимось: іншими людьми, суспільством, Богом. Для Г.Йонаса відповідальність «за» є більш важливою порівняно з відповідальністю «перед». Архетипом такої відповідальності є відповідальність за дитину, яка не може відстоювати та захищати власні права. Безпомічна дитина є архетипом суцього, де перетинаються буття й належність: дитина повинна бути. Тому Г.Йонас звертається до відповідальності, яка викликана не формальним законом, а почуттям відповідальності [3, 383].

Важливим питанням для розуміння співвідношення свободи і відповідальності є визначення межі свободи діяльності людини. Свобода є фундаментальною цінністю для людини, але вона повинна мати свої кордони, межі, щоб не стати свавіллям, насильством над іншими людьми, тобто не перетворитися на неволю.

У суспільстві свобода особи обмежується інтересами суспільства. Однак бажання й інтереси людини не завжди збігаються з інтересами суспільства. У даному разі особистість під впливом законів суспільства змушують до вчинків, що не порушують інтересів суспільства. При збігу інтересів особистості і суспільства у стані свободи поняття «свобода» слід доповнити ідеєю врегулювання діяльності людей.

Зростання ступеня свободи особи може правити за критерій суспільного прогресу. На різних етапах історії людства можливість вільного вибору особистості була неоднаковою. У міру розвитку

суспільства, з кожною новою епохою відкриваються нові можливості зростання ступеня свободи особи. Це положення в сучасному суспільствознавстві як на Заході, так і на Сході стало загально визнаним. Тому сьогодні основним критерієм суспільного прогресу є рівень гуманізації суспільства, становища в ньому особистості - рівень її економічної, політичної, соціальної і духовної свободи.

У педагогічній системі В.Сухомлинського відповідальність розглядається як здатність особистості самостійно формулювати обов'язки, виконувати їх і здійснювати самооцінку та самоконтроль. Ці компоненти, на його думку, можуть бути реалізовані за умови включення вихованців у суспільно корисну, пізнавальну та трудову діяльність, через яку дитиною привласнюється морально-трудова досвід, утверджуються переконання, соціалізуються вчинки, розвивається сприйнятливості до слова вчителя, його особистого прикладу. [5, 545-546].

С.Рубінштейн розглядав відповідальність як втілення істинного, найглибшого і принципового ставлення до життя. Це – не тільки усвідомлення індивідом усіх наслідків уже зробленого, а й відповідальність за все втрачене, тобто, «здатність людини детермінувати події, вчинки на момент їх здійснення і у процесі виконання аж до радикальної зміни всього життя». Водночас психолог зазначав, що відповідальність не виступає відданістю формальному обов'язку, догмі, вірності раз і назавжди ustalеним правилам, а є «здатністю у процесі життя бачити, виділяти, ставити проблеми, вчасно їх усвідомлювати і приймати відповідальні рішення» [6].

Отже, можна стверджувати, що в основу відповідальності С.Рубінштейн покладає не лише завдання, яке людина має виконати, не вчинок, якого вимагають від неї певні обставини чи суспільні норми, а насамперед ті дії, які вона могла б здійснити. Саме у цьому й виявляється потенційний аспект відповідальності. Відомий підхід, за якого відповідальність визначається як усвідомлена свобода прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів їх досягнення. Оскільки означена свобода нерозривно пов'язана з активністю суб'єкта, ступінь його відповідальності обумовлюється напрямом і соціальними наслідками його діяльності, які обираються вільно через прийняття відповідного рішення.

А.Брушлинський розглядає відповідальність як прояв різнопланової активності індивіда. На його переконання, саме у процесі поведінки, що забезпечує прояв людиною себе у ролі її суб'єкта, створюються сприятливі передумови активного пізнання навколишнього світу, сутності та особливостей міжособистісних взаємин, коли рушієм виступає не психіка, а сама людина як особа, котра володіє своєю психікою. [7]

Обговорювати проблему відповідальності необхідно конкретно. Для цього необхідно виявити, як влаштоване суспільство сьогодні, що мається на увазі в сучасних розмовах про необхідність підвищення відповідальності. На перший погляд строгість на тлі загальних зловживань

і безкарності видається необхідною. Але чи справедливо притягати до відповідальності людей, якщо їхні вчинки і провини продиктовані структурою інститутів, які вони представляють? Щоб особисто відповідати за свої вчинки, людина повинна бути вільна і мати здатність до рефлексії. Проблема «великої відповідальності» повинна бути розібрана на дрібні складові елементи.

Головна проблема відповідальності в сучасному світі, який характеризується мультисистемністю, полягає в тому, що людина виступає агентом тих чи інших соціальних інститутів і приймає рішення виходячи з логіки їх розвитку, а не з інтересів людей, що живуть спільно. У зв'язку з цим необхідне дослідження інтегративних механізмів, що з'єднують людей в суспільство і досягнення балансу між безліччю видів відповідальності, що визначаються інститутами і "великою відповідальністю" перед людством, суспільством і природою.

Ключові поняття: відповідальність, вибір, свобода

Література

1. Скоровода Г. С. Твори: У 2-х т. / Г.С.Скоровода. - К.: Обереги, 1994.
2. Нравственные проблемы развития личности / Под ред. А.И. Титаренко. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 143 с.
3. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.
4. Фромм Э. Психоанализ и этика. — М.: ООО “Издательство АСТ-ЛТД”, 1998. — 568 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. / В.О.Сухомлинський. – К.: Рад. Школа. - Т.4, 1994. - 640 с.
6. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии / С.Л. Рубинштейн. – М., 1959.
7. Брушлинский А.В. О природных предпосылках психологического развития человека /А.В. Брушлинский. – М.: Знание,1977. – 64 с.

Григорчук Д. В.
аспірант

кафедра бізнес-економіки та туризму
Київський національний університет
технологій та дизайну

Науковий керівник: д.е.н., проф. Ольшанська О.В.

ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТУРИЗМУ НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ

Інтеграційні процеси в багатьох сферах є невід'ємною умовою глобалізаційного розвитку. Тому і інтеграційні процеси у туризмі також